

Archeologie středověké a novověké sakrální architektury

4. Správní vývoj farní organizace v Čechách a na Moravě.

- **Říše** – **800: Karel Veliký obnovil římské císařství** (do 1157: Romanum Imperium)
 - **936: Ota I. Veliký** korunován německým králem; **962: císařem Svaté říše římské** (Sacrum Imperium Romanum)
 - soupeření světské a církevní moci: panovníci korunováni papežem, církevní hodnostáři panovníkem

- **Boj o investituru** – z lat. Investicio – oblékat roucho: uvedení do funkce (posilování papežské moci)
 - **1073: Řehoř VII.:** zvolen papežem
 - **1075:** vydal teze Dictus papae, které papeži umožňovaly dosazování biskupů a odvolání císaře a zakazovaly přijmout církevní úřad od laika
 římsko-německý král Jindřich IV. přesto jmenoval svého kaplana arcibiskupem milánským, za což byl papežem exkomunikován a dán do klatby (vyloučen z církve)
 římsko-německý král ho na oplátku sesadil
 - **1077:** císař se kvůli zradě knížat papeže odprosil (putoval za papežem ze Špýru na hrad Canossa)
 - **1080:** němečtí biskupové sesadili Řehoře VII. a zvolili „vzdoropapeže“ Klimenta III.
 - **1084:** poté, co se Jindřich IV. zmocnil Říma, jej papež Kliment III. korunoval císařem
 - **1122:** Jindřich V. (syn J. IV.) uzavřel s papežem Kalixtem II ve Wormsu konkordát (dohodu) s tím, že papež vybíral církevní hodnostáře, kteří skládali lenní přísahu císaři (kompromis)

Sedm říšských kurfiřtů (volitelé)

duchovní: arcibiskup mohučský, kolínský a trevírský

světští: český král(číšník), rýnský falckrabě (stolník), saský vévoda (maršálek), braniborský markrabě (komorník)

Der Kaiser mit den sieben Kurfürsten, Kolorierter Holzchnitt, Michael Wolgemut, 1493

EVROPA V 10.-11. STOLETÍ

Arcibiskupství

Vznik a vývoj církevní organizace

- **Čechy: 973** – založeno **pražské biskupství**: spadalo pod arcibiskupství v Mohuči (dříve Řezno)
 - před tím nelze hovořit o církevní organizaci
 - první pražský biskup: **Dětmar** (výchova kněží, svěcení kostelů), druhý: Slavníkovec **Vojtěch**
 - do úřadu církevní hodnostáře uváděl kníže

- 1045, 1048** (falza z 13. stol.) – Břetislav I. daroval biskupství statky kolem Rajhradu
- 1046** (falzum z 12. stol.) – **kapitula ve Staré Boleslavi** dostala majetky na Hodonínsku a Břeclavsku

- **Velkofarní organizace – hradské kostely**: na centrálních hradištích s velkou územní působností
 - **10. a 11. stol.:** fundátoři – panovník a šlechta zajišťovali založení materiálně
 - ustanovovali kněze: arcipryšt (arcipresbyter) – tj. arcikněz závislý na knížeti
 - **do pol. 12. stol.:** postupné vyčleňování církve ze světské moci za episkopátu Daniela I.
 - u kostelů vznikají **kapituly**: společenství kněží jmenovaných biskupem, kteří se společně modlí (u sv. Víta)
 - **od pol. 12. stol. : Arcijáhensství** – nezávislé na světské moci: postupně za biskupa Daniela I.
 - nenavazovaly na hradskou soustavu, mezičlánek mezi farnostmi a diecézí
 - arcijáhn (arcidiakoni): jmenování biskupem ze členů kapituly
 - starost o nižší klérus
 - spojení mezi biskupy a farními kostely

- **Morava: Olomouc** – po zániku VM se světské i církevní nobility stáhly do bezpečí
 - VM nálezy: **Křížkovského ul.** – v jámě sekerovitá hřivna, keramika z pol. 10. stol.
 - kamenná destička s rytinou muže s křížem (kněz, z oltáře ?)

Třída 1. máje – velmožský dvorec: množství artefaktů

Předhradí – od katedrály sv. Václava po Muzeum umění:

úlomky tašek (krytina VM stavby z 9. stol.), malty, vitráží, stylus

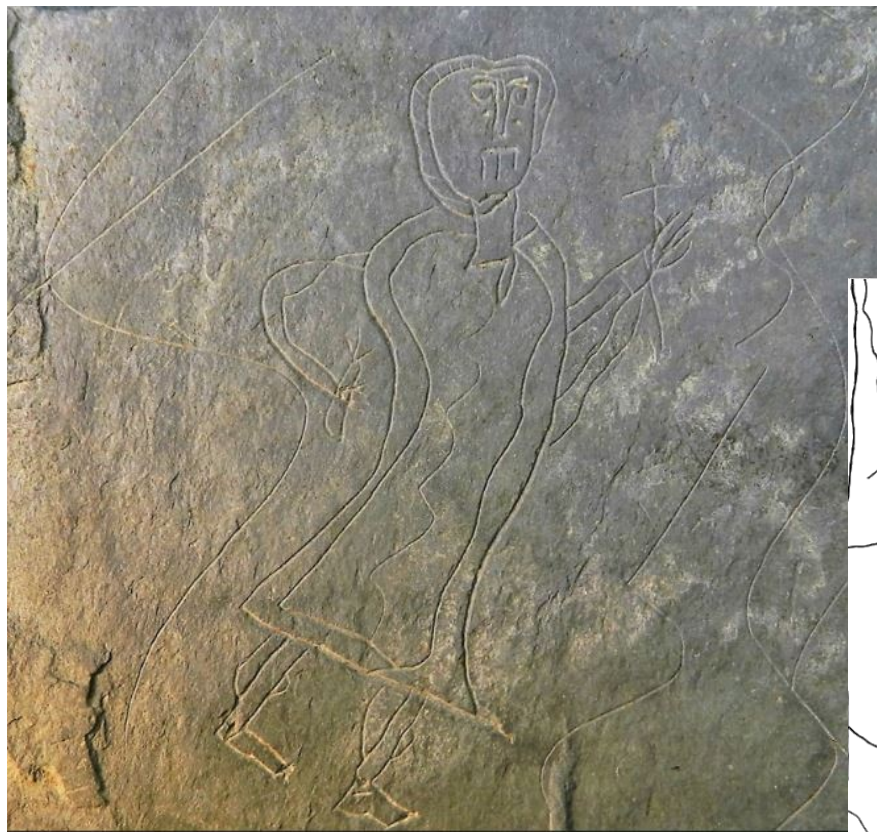
976 – v pramenech uvedeni dva moravští biskupové (účastni na synodě v Mohuči)

1063 – vznik (obnoveného) biskupství v Olomouci jako soukromé fundace Vratislava II. (1061-1092)

1146 – **Jindřich Zdík**: získal od knížete imunitu pro statky olomouckého biskupství: centralizace správy

- **reformy**: propojení úřadu arcijánů správních hradů s úřady kanovníků při biskupské kapitule
všechny hradské (tzv. velkofarní) kostely podřízeny novému biskupskému chrámu sv. Václava
na olomoucký hrad bylo přeneseno sídlo biskupství od kostela sv. Petra na Předhradí

- **majetek kapituly**: proboštství, kanovnické prebendy, kostel sv. Václava, vlastní majetek biskupa
výčet biskupských držav uvádí tzv. Zdíkova listina (1141)

Olomouc – Křížkovského ul.:

- zlomek střešní krytiny (velkomoravské)
- žel. sekerovitá hřivna
- – kamenná destička s rytinou kněze (z oltáře?)

- **13. stol.** – dotváření farní sítě: budování sítě kostelů v nově kolonizovaných oblastech
nárůst obyvatel a potřeba duchovní péče
 - **1212: Zlatá bula sicilská** – dědičné království: Přemysl Otakar I. získal od Fridricha II. za pomoc v bojích mezi Štaufy a Welfy
 - investitura biskupů: svěcení v Mohuči, do úřadu uvedeni ř. králem (císařem)
 - **konec 13. stol.: děkanáty** – spojovací články mezi farnostmi a biskupstvím
 - děkan: představený kléru daného obvodu
kázeň, duchovní správa, schůze, vizitace a vybírání biskupského desátku
 - **14. stol.:** ustáleny hranice
- **Církevní správa českých zemí** – biskupství
 - arcijáhensství
 - děkanáty
 - fary

- **1) Období emancipačního boje: 10. – poč. 13. stol.:**

- **Středověká farní síť** : vývoj navázal na tzv. velko-farní systém, v němž základní církevní správu zajišťovaly kostely na zeměpanských hradech (povolení pro Vysokou u KH)
 - 10. a 11. stol.:** platila **tzv. zakladatelská práva fundátorů** (vlastníků):
 - 12. stol.:** osamostatněním nehradských (venkovských) kostelů vzniká **farní organizace**
 - 1222: Velké privilegium české církve:** vlastník se změnil na patrona s omezenými právy
- a) **panovník** – fiskální politika (lat. fiscus, původně košík, později státní pokladna): daně a poplatky
 - regál: nárok na důchod z uprázdněného benefícia (+ spolia: na majetek zemřelého duchovního)
 - **Hradské kostely** – **tzv. vlastnické kostely:** stavebník disponoval majetkem kostela a ustanovoval kněze
 - **do konce 10. stol.:** pouze ve správních centrech provincií (hradiště)
 - **tzv. farní přímus:** povinnost věřících vykonávat náboženské úkony ve svém kostele
 - **svátosti:** křest, biřmování, svátost oltářní, zpověď, manželství, poslední pomazání
kněžské svěcení
- b) **šlechta** – **od konce 11. stol.:** soukromé (vlastnické) kostely (konec 12. stol. oratoře bez farních práv)
- c) **církev** – **10. a 11. stol.:** kláštery, pražské nebo olomoucké biskupství,

- **Změny velkofarní organizace:**

- **Pol. 12. stol.** – rozklad staré farní organizace a vznik nových kostelů v rámci arcidiakonátů
 - některé soukromé kaple nabyly charakter veřejných svatyň (empora, patronátní pán)
 - **kapituly s arciknězi** u velkých kostelů: 1039: St. Boleslav, 1057: Litoměřice, 1070: Vyšehrad, 1125: Mělník
- **Kolonizační řády** – přichází většinou z Německa (Podunají, Bavorsko, Hesensko): **benediktini, cisterciáci a premonstráti**
 - centra kultury, vzdělanosti a hospodářské činnosti: kultivace duchovní i fyzická (kolonizace krajiny)
- **1. vlna zakládání klášterů** – **10. až pol. 12. stol: benediktínské**
 - kolonizace: Soběslav I. a Vladislav II., olomoucký biskup Zdík a šlechta
 - **976:** klášter u kostela sv. Jiří na Pražském hradě
 - **993:** Břevnovský klášter (arciopatství sv. Vojtěcha a sv. Markéty)
 - **999:** klášter sv. Jana Křtitele na Ostrově u Davle
 - **1078:** Hradisko u Olomouce (1151: převzali premonstráti)
 - **1101:** Porta coeli v Předklášteří u Třebíče (76 vsí na Znojemsku a Brněnsku)

- **Premonstrátské kláštery:**

- **2. vlna zakládání klášterů – 12/13. stol.:** premonstrátské – panovník
cisterciácké – šlechta
(13. stol.: patronátní právo panovníka)
 - **mužské** – 1184/1187: Milevsko, 1086: Opatovice n. Labem,
1190: Louka u Znojma, 1193: Teplá, 1200/9: Zábrdovice u Brna
 - **ženské** – 1181: Dolní Kounice u Brna, 1202: Chotěšov u Stříbra,
1211: Nová Říše u Telče, kol 1220: Doubravník u Tišnova

- **Cisterciácké kláštery: 13. stol.**

- **Mužské** – 1192/1193: Maššov u Kadaně (1198: přemístěn do Oseku), 1205: Velehrad (první na Moravě)
- **Ženské** – 1225: Oslavany u Brna

- **2) Období konsolidace: 13. – konec 14. stol.:**

- posílení autority církve: vymanění z vlivu světské moci, vzrůst církevního majetku (celibát)
- středověký člověk navštěvoval bohoslužby, kázání, církevní slavnosti (poutě, procesí, svěcení svátků aj.)
- desátky: **tzv. peníz sv. Petra**: poplatky za náboženské úkony a obřady (fiskální politika papežské kurie)
- **2 formy majetku**: fiskální politika papežské kurie
 - a) **obročí** (prebenda, lat. praebeo, poskytují) – osobní příjem duchovního příjem z církevní služby (poplatky za náboženskými úkony, desátky)
 - b) **záduší** (lat. bona fabricae) – výnos z nemovitého majetku na vybudování a údržbu kostela (+ náklady na svíčky aj.)

- **Farní síť – 13. stol:** vzrůstá počet farních kostelů: nová vlna christianizace: podpora šlechty a měšťanstva
 - členění: a) **katedrální chrám**: sídlo biskupa a kapituly, v čele kanovník
 - b) **velkofarní kostely**
 - c) **venkovské kostely** (ecclesiae plebales) a **kaple** (ecclesiae filiae)

- **Robert (Angličan)** – osecký převor a v letech **1201 až 1240**: olomoucký biskup
 - **1206**: od Přemysla Otakara I získal právo svobodné volby biskupa
- **Bruno z Schauenburku** – **1245 až 1281**: olomoucký biskup, pocházel z Dolního Saska (sev. Něm)
 - rádce Přemysla Otakara II.
 - **1260**: v Kroměříži vznikla kolegiátní kapitula u sv. Mořice
 - koncentrace držav: 3 komplexy kolem Kroměříže a Olomouce, jižně Vyškova a Brna
nově: kolem Mohelnice a Svitav, Osoblahy, levý břeh Ostravice
11 souvislých oblastí, každá 1 až 2 biskupská města
(Mohelnice, Brušperk, Vyškov, Blansko, Kelč , Kroměříž, Slavičím)
 - na biskupských statcích vybudoval lenní systém (lidé ze Saska; okolo 150 vesnic)
 - hrady: Šaumburk, Pustiměř, Modřice, Fulštejn, Mírov, Hukvaldy (pův. šlechtické)
- **Dětřich z Hradce** – 1281 až 1302: nástupce Bruna

- **20. léta 30. stol.** – ve městech se usazují **mendikantské (žebavé) řády:**
 - **dominikáni a minoriti**

- **Pol. 13. stol.** – **augustiniáni eremiti** (poustevníci)
 - od 1256: usazují se v Praze, Olomouci, Brně, Znojmě, Jihlavě Opavě
 - spory s městským farním klérem: směli kázat jen ve svých kostelích veřejně jen, když se nekázalo ve farním kostele
 - mohli pohřbívat laiky, ale ¼ získaných poplatků měli odvádět místnímu faráři, s jehož svolením mohli udělovat svátosti manželství, eucharistii či pomazání

- **30. dubna 1344 – Karel IV.:** povýšil pražské biskupství na arcibiskupství a opíral se o avignonské papežství
vznikla samostatná církevní provincie v čele s pražským arcibiskupem
podřízena biskupství: Olomouc (1063)
Litomyšl (1344)
první arcibiskup: Arnošt z Pardubic
založeno: 35 nových klášterů
- **Česká církevní provincie** – organizace církevních institucí nabyla pevné podoby s přesně vymezenou působností
 - jmenování do úřadu (investitura) řešena kompromisem: feudál se stal patronem kostela a biskup potvrdil návrh na jmenování správce kostela
 - 10 arcijáhensství: děkanáty a farnosti řízeny usnesením synod (shromáždění kněží)
- **Papežské schizma – 1378:** mezi papežem a francouzským králem: boj o svrchovanost církve nad světskou mocí
 - papežská kurie přesídlila do Avignonu: proti Urbanovi VI. zvolen Kliment VII.
 - 1409: koncil v Pise sesadil Řehoře XII. a Benedikta XIII. a zvolil Alexandra V. (3 papeži)
 - 1418: krizi vyřešil kostnický koncil

- **c) Období krize a husitské revoluce: 15. stol. – 16. stol.:**
- **14. stol.** – začaly se projevovat příznaky první vlny sekularizací
 - kazatelé: **Matěj z Janova**: kritický pohled na kláštery: zbytečnost řádů
- **Ukončení fundačních aktivit** – poslední 1391: kláštery ve Fulneku a Prostějově
- **Prohloubení hospodářských problémů řádových institucí :**
 - různá fundátorská břemena: obecné berně a speciální berně
 - zadlužení: za Václava IV. klášterní poplatky zdrojem královských příjmů
 - vyhánění řádových farářů: první útoky na kláštery ve městech i vesnicích
- **Smrt Václava IV.** – napadány mendikantské (lat. mendicans – žebrající) konventy v centrech husitství v Praze a na Táboře
 - klášter Na Slovanech zůstal zachován, protože opat přijal husitské požadavky
 - klášter sv. Anny fungoval jako jakýsi sběrný klášter uprchlíků
 - husitské války: církve ztratila asi 90 % statků
 - husité se opírali o znění 3. artikule: proti světskému panování kněží
 - **1437**: porážka radikálního křídla husitů
 - mniši vrací do klášterů (v sv. Čechách k obnově klášterů vůbec nedošlo)

Pražští biskupové a arcibiskupové

zakladatelé, stavebníci
a objednavatele
uměleckých děl
(973-1421)

Jiří Kuthan

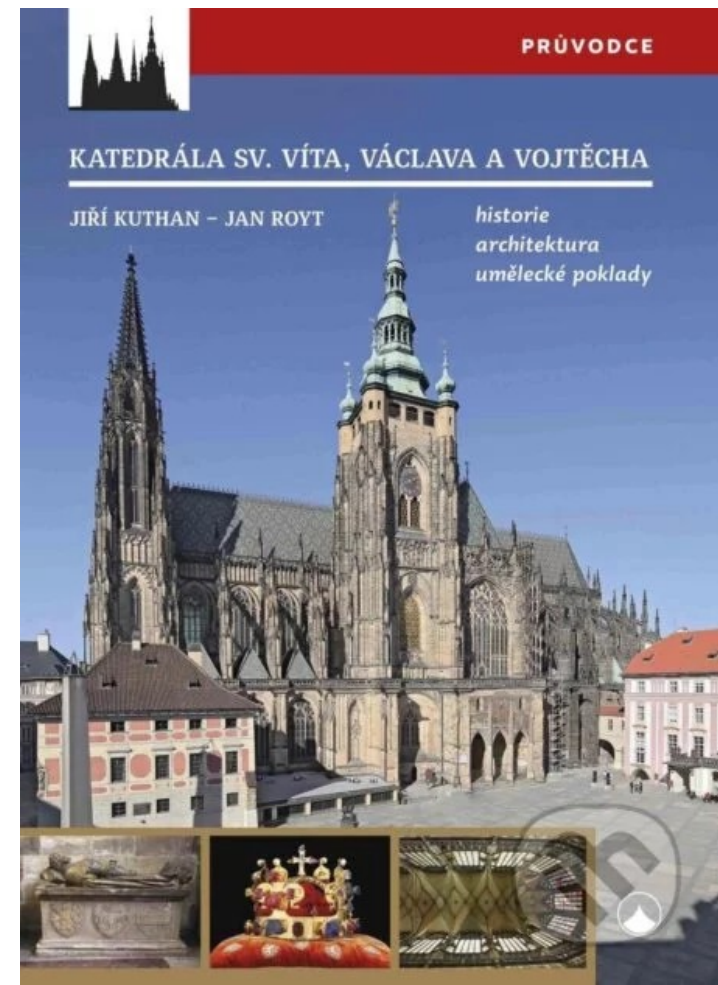
KATEDRÁLA SV. VÍTA, VÁCLAVA A VOJTĚCHA SVATYNĚ ČESKÝCH PATRONŮ A KRÁLŮ

*Na této slavnosti [21. listopadu roku 1344]
položili český král Jan, moravský markrabí Karel,
první pražský arcibiskup Arnošt a Jan,
syn krále Jana, před časem vyhnaný z Tyrol,
zakládají a první kámen Pražského kostela,
který byl s pomocí Boží postupem času
vybudován jako neobyčejné nádherné dílo.*

Z kroniky Beneše Krabice z Weitmile

JIŘÍ KUTHAN / JAN ROYT

PRŮVODCE

KATEDRÁLA SV. VÍTA, VÁCLAVA A VOJTĚCHA

JIŘÍ KUTHAN - JAN ROYT

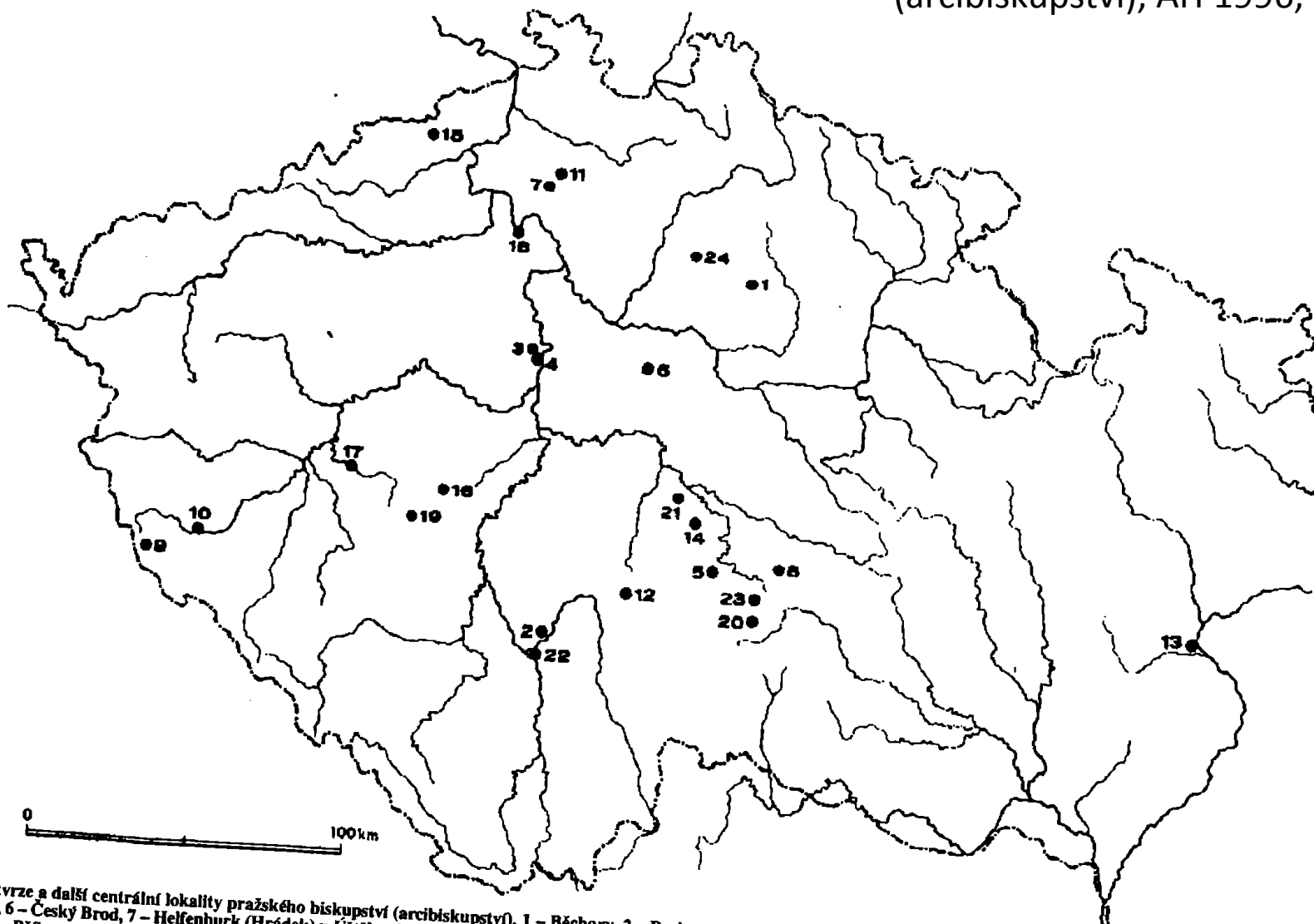
historie
architektura
umělecké poklady

Biskupské hrady

- **Pražské (arci)biskupství** – **Pražský hrad**: první zmínka 935
 - **Biskupský dvůr na Malé Straně**: 2. pol. 12. stol. (první zmínka 1249, kaple 1273)
poblíž Juditina mostu, část kvádříkové hradby
 - **Roudnice n. Labem**: 1189 Jindřich Břetislav, do 1431 v biskupských rukou
obdélná románská falc (39,1 x 15 m)
pod SZ nárožím dnešního zámku (7 věžic)
dvoulodní sál s křížovými klenbami (27 x 11,5 m)
za Jana IV. Z Dražic rozšířen o válcovou věž s kaplí

Durdík, Tomáš; Bolina, Pavel: Hradý pražského biskupství (arcibiskupství), AH 1996, vol. 21 [1], 291-306.

Obr. 1. Hradý, tvrže a další centrální lokality pražského biskupství (arcibiskupství). 1 – Běchary, 2 – Bechyně, 3 – Biskupský dům na Pražském hradě, 4 – Biskupský dvůr na Malé Straně, 5 – Červená Řečice, 6 – Český Brod, 7 – Helfenburk (Hrádek) u Ústěka, 8 – Herálec, 9 – Starý Herštejn, 10 – Horšovský Týn, 11 – Hřidelík, 12 – Chýnov, 13 – Kojetín, 14 – Křivsoudov, 15 – Kyšperk (Supí Hora), 16 – Příbram, 17 – Rokycany, 18 – Roudnice, 19 – Rožmítál pod Třemšínem, 20 – Rychnov, 21 – Trhový Štěpánov, 22 – Týn nad Vltavou, 23 – Výskytná, 24 – Žerčíněvš. Kresba M. Černá.

**Kresebná rekonstrukce předpokládané podoby roudnického zámku
v 1. po. 17. stol., Hláska XXVIII, 2017, . 2, 17–20.**

